

ՆՈՐԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԳՐԻԳՈՐ ՆԱՐԵԿԱՑՈՒ «ՄԱՏԵԱՆ
ՈՂԲԵՐԳՈՒԹԵԱՆ» ԵՐԿՈՒՄ ԵՎ ԱՇԽԱՐՀԱԲԱՐ
ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ

*Բանալի բառեր – Գրիգոր Նարեկացի, «Մատեան ողբերգութեան», Մկրտիչ Խերան-
յան, Վազգէն Գևորգյան, բառապաշար, նորաբանություն, աշխարհաբար, բնագիր,
մեկնություն, համատեքստ, թարգմանական խնդիրներ*

Գրիգոր Նարեկացուց առաջ բանաստեղծության լեզուն շատ ավելի պա-
կաս բանաստեղծական էր, քան մեր պատմիչների լեզուն, և նա մեր բանաս-
տեղծներից առաջինն էր, որ ճոխ, փայլուն լեզվով գրելու գերազանցությունն
ընդօրինակեց պատմիչներից¹: Դժվար չէ նկատել, որ նաև հեղինակի բանաս-
տեղծական խոսքի վարպետության հետ են կապվել նրա պաշտամունքն ու
ժողովրդականությունը²: Նրա լեզուն կանոն ու կաղապար չի ընդունում.
ներքին տարերքով հեղինակը հաղթահարել է ավանդական բառաշերտերը և
ինքնարարիչ հղացմամբ գոյավորել իր «խորին խոսքը» բոլորովին նոր հո-
զևոր տարածքներում³: Արդեն գոյություն ունեցող բառերն ու արտահայտու-
թյունները կարծես չեն բավարարել նրան՝ իր խոսքն առավել զգայական ու
խորքային արտահայտելու համար, և նա ստեղծել է բոլորովին նոր բանար-
վեստ՝ **նորաբանություններ**՝ բառային գյուտեր, նորակազմություններ, բա-
ռաբարդումներ, բառ-պատկերներ:

Գրիգոր Նարեկացու ստեղծագործության այս առանձնահատկությանն
են անդրադարձել նարեկացիագիտության երախտավորները⁴: Երեքուկես
հարյուրամյակ բոլոր հայ մատենագիրներն այս կամ այն չափով կրել են
Գրիգոր Նարեկացու լեզվի ազդեցությունը՝ օգտվելով ոչ միայն նրա կերտած
բառերից, այլև բառաստեղծման արվեստից⁵: Այդ բառաշխարհն իրենց
ստեղծագործության հոզևոր խորքին են ներհյուսել Ներսես Լամբրոնացին,
Ներսես Շնորհալին, Գրիգոր Մագիստրոսը և ոչ թե նրան կրկնելու համար,

¹ Տե՛ս **Մկրտչյան Մ.**, Գրիգոր Նարեկացի, Երևան, 1955, էջ 239-240:

² Տե՛ս **Առաքելյան Վ.**, Գրիգոր Նարեկացու լեզուն և ոճը, Երևան, 1975, էջ 231:

³ Տե՛ս **Թամրազյան Հ. Հ.**, Նարեկյան դպրոցը, Երևան, 1999, էջ 108:

⁴ Տե՛ս **Առաքելյան Վ.**, նշվ. աշխ., **Ղազինեան Ա.**, Գրիգոր Նարեկացի, Բանաստեղծական արուեստը, Անթիլիաս-Լիբանան, 1995, **Թամրազյան Հ. Հ.**, նշվ. աշխ., **Միրզոյան Հ.**, Նարեկա-ցիագիտական հետազոտություններ, Երևան, 2010:

⁵ Տե՛ս **Միրզոյան Հ.**, նշվ. աշխ., էջ 272:

այլ պահպանելու նրանից սկզբնավորված բանաստեղծական արվեստի այդ էական հատկանիշը: Նրա նորաստեղծ բառերով են հարստացել հայ գրականության տողերը («*Քո խենթ մարմնի սարսուռները երջանկության / Ախտաբորբոք արևներ են բոցավառում*» (Վ. Տերյան), «*Տոսախ սանտրով կը սանրեմ բուրդ աղվական*» (Դ. Վարուժան), «*Երբ ճամփաները դիակների տեղ / Բուրջան ծաղիկներ կփռեն շքեղ*» (Հովհ. Թումանյան)):

Նորաբանություններ կարելի է գտնել Գրիգոր Նարեկացու բոլոր ստեղծագործություններում, սակայն դրանք ճյուղավորվել ու տարածվել, իրենց խտացումն ու թանձրացումն են գտել «Մատեան ողբերգութեան» եզակի երկում: Վ. Առաքելյանի վկայակոչմամբ՝ սույն երկում, ըստ «Նոր բառգիրք հայկազյան լեզուի» բառարանի տվյալների, Գրիգոր Նարեկացին գործածել է 700-750 նորաբանություն¹, Հ. Միրզոյանի քննությամբ՝ 820², Գ. Մանուկյանի համոզմամբ դրանց թիվը 37-ով ավելի է³: Կարծում ենք, որ այս բառացանկը կարիք ունի ճշգրտման: Այդ բառերի մի մասը ժամանակի ընթացքում դուրս է եկել գործածությունից՝ պայմանավորված լեզվի զարգացման պատմական օրինաչափությամբ, այլ բառերի հետ ընդհանրությամբ, միջնադարյան մտածողությամբ ու կրոնական բնույթով (*անձնանէծ, բազմաւաղելի, աղերսաբանել, տիրանուէր, ազատագնեայ, արջնաթոյր, այսական, յայրատատես, մոլորապատիր, ընդունայնաթոպ*): Իսկ մյուսներն այնքան կիրառելի են դարձել, որ դժվար է անգամ պատկերացնել, որ դրանք Գրիգոր Նարեկացուն են պատկանում (*բազմաբուրեան, համաճարակ, գիսախոի, ողեկործան, պչրութիւն, մշտաբորբոք, բանահիւս, բարեխնամ, բանաստեղծութիւն*):

Որքան հարուստ ու բազմաձև է Գրիգոր Նարեկացու ստեղծագործության բառապաշարը, այնքան դժվար է այն թարգմանելը: Հեղինակի բառապաշարի հարստության, ինչպես նաև դրանից բխող թարգմանական դժվարություններին են անդրադարձել անգամ օտար թարգմանիչները: Նրանցից ֆրանսիացի բանաստեղծ և թարգմանիչ Լյուկ-Անդրե Մարսելը «Մատեանի» մի քանի հատվածի թարգմանությունից հետո նկատել է՝ ֆրանսերենը մնում է ապշահար Գրիգոր Նարեկացու բառապաշարի ճոխության հարաբերությամբ⁴: Ոչ միայն օտար թարգմանիչների համար էր դժվար գտնել նրա բառերի, արտահայտությունների համարժեքները ֆրանսերենում, ռուսերենում, անգլերենում, իտալերենում և այլ լեզուներում, այլ նաև՝ զրաբարից աշխարհաբար թարգմանողների: Աշխարհաբարի թարգմանիչներ Մկրտիչ Խերանյանն ու Վազգեն Գևորգյանը «Մատեանը» թարգմանելիս նույնպես բազմաթիվ բարդությունների առջև են կանգնել: Սա բացատրվում է նրանով, որ թարգմանության ժամանակ նույն լեզվի երկու տարբերակների միջև իմաս-

¹ Տե՛ս **Առաքելյան Վ.**, նշվ. աշխ., էջ 42:

² Տե՛ս **Միրզոյան Հ.**, նշվ. աշխ., էջ 165:

³ Այս հարցի մասին մանրամասն տե՛ս http://ysu.am/files/08G_Manukyan.pdf:

⁴ Տե՛ս **Marcel L.-A.**, Grégoire de Narek et l'ancienne poésie arménienne, Paris, 1953, p. 19-36:

տային, նրբերանգային ու ոճական տարբերությունները ոչ պակաս դժվարությամբ են հաղթահարվում, քան տարբեր լեզուներում եղածները: Այս հարցին են անդրադարձել թարգմանության տեսաբանները. նրանցից Յու. Նայդայի իրավացի դիտարկմամբ՝ ցեղակից կամ մոտ լեզուներում բնագրի և թարգմանվող լեզվի քերականական ու մշակութային տարբերությունների աննկատ լինելն ամեննին չի նշանակում, թե թարգմանության ժամանակ քիչ խնդիրներ են առաջանում¹:

Նորաբանություններով են հարուստ «Մատեանի» բոլոր հատվածները, սակայն դրանցով առավել հագեցած են ԽԸ, ՂԲ, ՂԳ գլուխները: Հ. Միրզոյանի ուսումնասիրությամբ՝ ՂԲ գլխի նորաստեղծ բառերի թիվն անցնում է 50-ից, իսկ ՂԳ գլխինը՝ 100-ից²: Այդ գլուխները Խերանյանն ու Գևորգյանը չեն ընդգրկել իրենց թարգմանություններում: Հետևաբար բնագրում և թարգմանություններում դիտարկել ենք հատկապես ԽԸ գլխի նորաբանությունները:

«Մատեանի» նորաբանությունները նոր էին ոչ միայն ձևով, այլև իմաստով, և հաճախ դրանց իմաստից է կախված ամբողջ հատվածի բովանդակությունը: Նշանակում է դրանց ճիշտ թարգմանությունը կարևոր է ոչ միայն բնագրի դեղագիտորեն արտահայտելու, այլև բովանդակությունը փոխանցելու առումով: Այսպիսին է «Մատեանի» Է գլխի «*մահողկուզեան*» նորակազմությունը, որ գործածվել է՝ «*թունավոր պտուղ տվող ծառերի*»³ իմաստով («*Բարունակս ապականաբեր եւ մահողկուզեան*»⁴): «Մատեանի» թարգմանությունների քննությունից, ինչպես նաև թարգմանիչների վկայություններից ակնհայտ է, որ իրենք անդրադարձել են մեկնություններին, ինչպես նաև ինքնուրույն, հենց թարգմանության ընթացքում յուրովի մեկնություններ կատարել: «Մատեանի» թե՛ միջնադարյան մեկնիչները և թե՛ XVIII-XIX դարերի հեղինակներ Հ. Նայյանն ու Գ. Ավետիքյանը իրենց մեկնություններում անդրադարձել են նաև Գրիգոր Նարեկացու բառակերտումներին:

«*Մահողկուզեան*» բառի համար միջնադարյան մեկնիչը տալիս է հետևյալ բացատրությունը՝ «...այլ եւ խաղող մահաբեր, զոր ասեն, թէ յԵկպատան, որ է Ամեղի, հայնց խաղող կայ, որ թէ մարդ ուտէ, մեռանի»⁵: Թարգմանիչներն այն նույնությամբ պահպանել են:

Այսպիսին է նաև ԻԸ գլխի «*քստմնավուշ*» բառը («*Եւ յիշատակաւ հար-*

¹ Տե՛ս **Найда Ю.**, «К науке переводит» // Лингвистические аспекты теории перевода (хрестоматия), Ереван, 2007, с. 12:

² **Միրզոյան Հ.**, նշվ. աշխ., էջ 166:

³ Տե՛ս **Խաչատրյան Պ.**, Գրիգոր Նարեկացին և հայ միջնադարը, Ս. Էջմիածին, 1995, էջ 341:

⁴ **Գրիգոր Նարեկացի**, Մատեան ողբերգութեան, աշխատասիրությամբ՝ Խաչատրյան Պ. և Ղազինյան Ա., Երևան, 1985, էջ 272: «Մատեանի» բնագրի հատվածները մեջբերել ենք այս հրատարակությունից (այսուհետև՝ «Մատեան» և էջը):

⁵ Տե՛ս Մաշտոցի անվան Մատենադարան, ձեռ. Հ^տ 5650, 339ա: Հմմտ. **Նալեան Յ.**, Գիրք մեկնութեան աղօթից սրբոյն Գրիգորի Նարեկացւոյ, Կ. Պոլիս, 1745, էջ 72:

ման հեղուսիցն / **Քստմնափուշ**, տաժանատեսիլ ողեսպահանջից, / Որով պնդեցաւ միածինդ քո յաշտարակ խաչին», «Մատենան», 358): Դրանով, ըստ Հ. Նալբանի, հեղինակն ակնարկել է այն բնեռները, որոնցով Միածինն գամել են «յաշտարակ խաչին», այն է՝ խաչափայտին¹: Գ. Ավետիքյանը «քստմնափուշ»-ը հասկացել է «քստմնեցուցիչ, փուշ-փուշ ընող» իմաստով², միջնադարյան մեկնիչն այն բացատրել է «սոսկալի փուշ. զբնեռն սսէ հոգեկան»³: Խերանյանը, այն նույնությամբ արտահայտելով, չի փոխանցել բառի բնագրային իմաստը («Հիշելով հարվածները **քստմնափուշ**, ժանտատեսիլ և մահառիթ այն բնեռների, / Որոնցով գամվեց միածինը քո խաչի աշտարակի վրա՝ թող չարը ցավի գա»⁴): Գևորգյանը թարգմանել է առավել հասկանալի՝ «սահմոկեցուցիչ», «դժխեւ» իմաստով («Հիշատակելով այն տաժանատեսիլ, / **Սահմոկեցուցիչ, դժխեւ, մահառիթ** / Հեղուսահարման, որով բնեռվեց / Խաչաշտարակին միածինը քո»⁵): Այս հատվածի թարգմանության համար կարևոր է նաև «ողեսպահանջ» բառի ճիշտ ընկալումը («Որ պահանջէ զհոգին կամ բաժանէ ի մարմնոյ և մահառիթ, հոգին ուզող առնող՝ հանող»⁶), որը թարգմանություններում փոխարինվել է աշխարհաբարում ավելի հասկանալի «մահառիթ» համարժեքով:

Նկատելի է, որ նույնանման թարգմանությունները հնարավորություն չեն ընձեռել ընթերցողին հասկանալ դրանց իմաստը, քանի որ «յուրաքանչյուր լեզվում կան բազմաթիվ յուրահատուկ դարձվածքներ, որոնք իրենց տեղում թեև գեղեցիկ, պարզ, արտահայտիչ և պատշաճ են թվում դրանք գործածողների համար, բայց երբ նույն բառերով այլ լեզու են փոխադրվում, չեն արտահայտում մտքի բովանդակությունը»⁷: Թարգմանիչները, անշուշտ, կանգնել են բարդ խնդրի առջև՝ ինչպես թարգմանել կամ հասկանալի ձևով ներկայացնել դրանք: Այսպիսի օրինակների թարգմանությանը վերաբերող տարբեր տեսությունների է անդրադարձել Մ. Ջանփոլադյանը՝ նշելով, որ մի

¹ Տե՛ս **Նալեան Յ.**, նշվ. աշխ., էջ 208:

² Տե՛ս **Աւետիքեան Գ.**, Նարեկ աղոթից, համառոտ եւ զգուշաւոր լուծմամբք բացայայտեալ մի անգամ եւ այժմ երկրորդ անգամ յաւելլուածով, Վենետիկ, 1827, էջ 141, ճնթ. 26:

³ Տե՛ս Մաշտոցի անվան Մատենադարան, ձեռ. Հ⁴ 5650, 366ա:

⁴ **Գրիգոր Նարեկացի**, Մատյան ողբերգության, գրաբարից թարգմանեց Խերանյան Մ., Երևան, 1960, էջ 123: Խերանյանի թարգմանության հատվածները մեջբերել ենք այս հրատարակությունից (այսուհետև՝ Խերանյան և էջը):

⁵ **Գրիգոր Նարեկացի**, Մատյան ողբերգության. Տաղեր, թարգմանություն Գևորգյան Վ., Երևան, 1979, էջ 172: Գևորգյանի թարգմանության հատվածները մեջբերել ենք այս հրատարակությունից (այսուհետև՝ Գևորգյան և էջը):

⁶ Տե՛ս Նոր բառգիրք հայկազեան լեզուի, երկասիրութիւն երից վարդապետաց յաշակերտութենէ մեծին Մխիթարայ Աբբահօր, Աւետիքեան Հ. Գ., Սիւրմէլեան Հ. Խ., Աւգերեան Հ. Մ., հ. երկրորդ, 2-Ֆ, ի Վենետիկ, 1837, էջ 50:

⁷ **Տեր-Պետրոսյան Լ.Հ.**, Եվսեբիոս Եմեսացու «Ուրբամատյանի մեկնությունը» և թարգմանության տեսության հարցերը V դարի հայ մատենագրության մեջ // «ՊԲՀ», 1982, թիվ 4, էջ 65:

մասի կարծիքով հնության ոգին պետք է պահպանել բառերի և շարահյուսական ձևերի միջոցով, որի հետևանքով չնայած կմթագնի ասածի իմաստը, սակայն հնարավորություն կտրվի ընթերցողին զգալ ժամանակային կտրվածքով հեռու գտնվող ստեղծագործությունը: Եվ հակառակը՝ ստեղծագործությունը պետք է լինի ընթերցողին հասկանալի լեզվով, իսկ հնության միջավայրի ստեղծման համար կարելի է օգտագործել այլ արտահայտչամիջոցներ¹:

Գրիգոր Նարեկացու ստեղծագործության թարգմանական ինդիքներին է անդրադարձել նաև Խերանյանը՝ նշելով, որ ինքն իր թարգմանության մեջ ջանացել է պահպանել թե՛ գրաբարյան հոլովածներն ու դարձվածքները, թե՛ հեղինակին յուրահատուկ բառակազմություններն ու բառաբարդումները, որոնք ստեղծում են անհրաժեշտ կոլորիտ, համապատասխան համ ու հոտ²: Գրեթե նույն սկզբունքով է առաջնորդվել նաև Գևորգյանը: Եվ մեր դիտարկած նորաբանությունների մեծ մասը թարգմանիչները նույնությամբ են արտահայտել, քանի որ հնարավորություն չեն ունեցել դրանց իմաստն ամբողջությամբ ընկալելի դարձնել մեկ այլ բառով (*ահագնատեսիլ, անձնանէծ, դժուարակույթ, երկայնամիտ, մարգարեաճառ, քարածգութիւն, հայրատյաց, մոլորապատիր, դժնէատեսիլ*):

Այսպիսի բառերի՝ տվյալ համատեքստում ունեցած նշանակությունը երբեմն կախված է լինում լայն համատեքստից, այն է՝ նախորդող և հաջորդող նախադասություններից կամ նույնիսկ մի ամբողջ պարբերությունից: Այդ կախվածությունն ակնհայտ է դառնում, երբ հարևան տողերում կամ նախադասություններում հանդիպում են տվյալ բառին կամ բառակապակցությանը մոտ հոմանիշներ, և թարգմանիչը ինդիքը լուծում է՝ թարգմանվող լեզվում նմանատիպ հոմանիշներ գտնելով³: «Մատեանի» թարգմանիչները նույնպես որոշ հատվածներում առաջնորդվել են այս սկզբունքով և թարգմանել են.

ա) *Հոմանիշով, որը մոտ էր բառի հիմնական իմաստին՝ առանձին վերցրած («Հանապագասխալ», «Մատեան», 435-«մշտասխալ», Խերանյան, 203, «ակնայայրատ», «Մատեան», 435-«հայրատահայաց», Գևորգյան, 281, «տիրանուէր», «Մատեան», 256-«նվիրյալ», Գևորգյան, 22, «անձնավաճառ», «Մատեան», 246-«ինքնավաճառ», Գևորգյան, 281, «ապաջան», «Մատեան», 251-«իզուր, ապարդյուն», Խերանյան, 7-«գրաջան», Գևորգյան, 14, «զգայազիրկ», «Մատեան», 329-«զգայազուրկ», Խերանյան, 91-«անզգա», Գևորգյան,*

¹ Տե՛ս **Джанполадян М.**, Н. Гребнев-Переводчик «Книги Скорби» Григора Нарекаци // «Когда строку диктует чувство...», Ереван, 2006, с. 144:

² **Գրիգոր Նարեկացի**, Մատյան ողբերգության, գրաբարից թարգմանեց Խերանյան Մ., էջ XXXIV:

³ Տե՛ս **Рецкер Я.**, «Основы теории закономерных соответствий» // Лингвистические аспекты теории перевода (хрестоматия), Ереван, 2007, с. 84:

129, «յոզնատխուր», «Մատեան», 435-«բագմատխուր», Գևորգյան, 281, «մշտագիշեր», «Մատեան», 308-«հավերժագիշեր», Գևորգյան, 98, «գայրացուցանող», «Մատեան», 435-«վրդովիչ», Գևորգյան, 281, «հեղագեղոց», «Մատեան», 435-«ծուլլերի», Խերանյան, 203):

բ) Օգտագործել են տվյալ համատեքստում ունեցած իմաստին մոտ բառեր («սաստկակսկիծ», «Մատեան», 436-«դառնակսկիծ», Գևորգյան, 285, «սեղանանենգ», «Մատեան», 432-«հացանենգ», Գևորգյան, 276, «վնասապարտ», «Մատեան», 432-«հանցապարտ», Գևորգյան, 276, «ազդարան», «Մատեան», 477-«ներշնչարան», Խերանյան, 25):

գ) Ամբողջական արտահայտությամբ («գուգագործ», «Մատեան», 301-«նույն բանը անող», Խերանյան, 60, «գերաշխարան», «Մատեան», 436-«հույժ աշխարող», Խերանյան, 204, «գուգաձայնություն», «Մատեան», 436-«միարան ձայնակցություն», Խերանյան, 207, «նախապարգել», «Մատեան», 285-«նախապես իրեն պարզանած», Խերանյան, 43):

դ) Պատկեր-արտահայտությամբ, քանի որ բառաբարդումների մի զգալի մասը չկա արդի հայերենում («հանապագասխալ», «Մատեան», 435-«մշտասխալ ու թյուր», Գևորգյան, 281, «անկերպաուր», «Մատեան», 300-«տարտամ ու անմիտ», Գևորգյան, 86, «յոզնահոսան», «Մատեան», 436-«հորդ ու բագմաբուխ», Գևորգյան, 285):

Մինչդեռ բնագրի նորաբանություններն առավել ընկալելի են դարձել, երբ թարգմանիչները դրանք արտահայտել են.

ա) Բառի ժամանակակից ընկալմամբ: Այդպիսին է «Մատեանի» «սերմանի» բառաձևը, որը «սերմանիք» (սերմեր) ձևի եզակին է¹ («Ձի եթէ փոքու սերմանի գոյի / Հատի մանանիոյ չափոյ նուաստի հաւատք / Զլերանց մեծութիւն փոխէ զարեղապէս ի սիրտս ծովու», «Մատեան», 283): Գ. Ավետիքյանը «սերմանի» բառաձևը մեկնել է՝ «ածանցական՝ ի մասնկամբ ի սեռականէ բառին սերմն՝ որպէս ի բառէն կենդան ածանցի կենդանի, ըստ այսմ՝ ասեմք Ամարանի, Գարնանի, Աներևակի»²: Խերանյանն այն թարգմանել է՝ «հատիկ», իսկ Գևորգյանը՝ «սերմնահատ» («Ձի մանանեխի ամենափոքրիկ հատիկի չափով հավատքը եթէ / Կարող է ծովի խորքը փոխադրել մեծամեծ լեռներ», Խերանյան, 41 // «Բսկապէս, եթէ մանանեխի մի/ Փոքրիկ, աննշան սերմնահատի չափ/ Հավատն անվրեպ կարող է ծովի, / Խորքը փոխադրել մեծամեծ լեռներ», Գևորգյան, 60):

Բառի ժամանակակից բացատրությամբ է թարգմանվել նաև «գողողակ» բառը, որ նշանակում է՝ «ողողեալն ի խորս ջրոց»³, «ջրի մեջ ողողված, լողա-

¹ Տե՛ս Գրիգոր Նարեկացի, Մատեան ողբերգութեան, էջ 996, ծնթ. 11:

² Տե՛ս Աւետիքեան Գ., նշվ. աշխ., էջ 49, ծնթ. 10:

³ Տե՛ս Նոր բառգիրք հայկազեան լեզուի, հ. երկրորդ, էջ 508:

ցող, ջրի տակ սուզվող»¹ («Քանզի յաւետ սիալեալ անկայ, / Իբրեւ զողողակ մթային ոչ ընտելական / Ի խաղբս մահու անզգայապէս», «Մատեան», 464): Գ. Ավետիքյանն այն մեկնել է՝ «լողացող»՝ «թէ՛ մարդ իցէ, և թէ՛ ձուկն»²: Թարգմանիչներն արտահայտել են ավելի ընկալելի՝ «սուզակ», «ջրասույզ» համարժեքներով («Քանզի սիալվելով սաստիկ, ինչպէս խավարին անընտել սուզակ, / Անզգայապէս ես ինքս մահվան ծուղակը ընկա», Խերանյան, 237) // «Քանզի մի անփորձ, մթան անընտել ջրասույզի պէս, / Սաստիկ մոլորված, չզգալով՝ ընկա ծուղակը մահվան», Գևորգյան, 329):

բ) Հեղինակի ասելիքին ծանոթ լինելով կամ համատեքստի ընդհանուր իմաստից էլնելով: Գրիգոր Նարեկացին կյանքի միօրինակությանն ու ուրախության անցողիկությանն է անդրադարձել «Մատեանի» ինչպէս տարբեր հատվածներում, այնպէս էլ՝ ԾԷ գլխի նշված տողում («Կեանք՝ առարեայք, եւ զմբառք՝ սակաւաւորք», «Մատեան», 465):

«Զմբառք»-ը, որ նշանակում է՝ «զբաղումն սաստիկ կամ տատամսեցուցիչ, ծանր հոգ տազնապիչ, ցնորումն յերեսաց նեղութեանց, ըստ յն. չարիք և մանուած»³, «ծանր հոգս, նեղութիւն, մտատանջութիւն, չարիք»⁴, «հոգ, մտատանջութիւն, շուարումն»⁵, ունի նաև «զվարճանալ» և «զբոսնել» իմաստները⁶: Այսպիսի բառերի թարգմանության ժամանակ թարգմանիչները նկատի են ունեցել նաև հեղինակի մտադրությունը և ընդգծված բառն իրավացիորեն թարգմանել են «զվարճություն» («Կյանքս է միօրյա, և զվարճութունները վաղանց», Խերանյան, 238 // «Կյանքս՝ կարճօրյա, զվարճություններս՝ աննշան, չնչին», Գևորգյան, 331):

Այսպիսով, «Մատեան ողբերգութեան» երկի բառաշխարհի ամբողջ բազմիմաստությունն աշխարհաբարով արտահայտելու համար բավարար չէ միայն գրաբարի ու աշխարհաբարի իմացությունը: Ինչպէս բնագրի բառապաշարին հատուկ այլ առանձնահատկությունների՝ նույն բառի տարբեր իմաստային գործածությունների, միջնադարյան մտածելակերպին բնորոշ արտահայտությունների, այնպէս էլ նորաբանությունների թարգմանության համար թարգմանիչները ներթափանցել են հեղինակի ժամանակաշրջանի, կենցաղի, սովորույթների, մտածողության և դրանք պատկերող բառ-պատկերների ու խորհրդանիշների աշխարհ: Գրիգոր Նարեկացու բանարվեստը հնարավորինս ճիշտ և ընկալելի արտահայտելու համար դիմել

¹ Տե՛ս Մալխասեանց Մտ., Հայերեն բացատրական բառարան, չորս հատորում, հ. երրորդ, Հ-Ո, Երևան, 1944, էջ 556:

² Տե՛ս Աւետիքեան Գ., նշվ. աշխ., էջ 285, ծնթ. 10:

³ Տե՛ս Նոր բառգիրք հայկազեան լեզուի, հ. առաջին, Ա-Կ, ի Վենետիկ, 1836, էջ 739:

⁴ Տե՛ս Մալխասեանց Մտ., նշվ. աշխ., հ. երկրորդ, Զ-Կ, Երևան, 1944, էջ 27:

⁵ Տե՛ս Աճառյան Հր., Հայերեն արմատական բառարան, հ. Բ, Ե-Կ, Երևան, 1973, էջ 99:

⁶ Տե՛ս Բառգիրք հայկազեան լեզուի, որ է երկասիրութիւն Փետրևալճեան պատուելի Գրիգոր մեծիմաստ վարժապետի, հ. Ա, Ա-Կ, ի Կոստանդնուպոլիս, 1844, էջ 400:

են նաև Սուրբ Գրքի և բառարանների օգնությամբ, նկատի ունեցել նախորդ թարգմանությունները, իսկ երբեմն կողմնորոշվել մեկնությունների բացատրություններով: Թարգմանիչներին տարբեր հատվածներում առավել կամ պակաս չափով է հաջողվել արտահայտել «Մատեանի» բառապաշարի ամենաէական առանձնահատկությունը: Նկատելի է, որ նորաբանությունների զգալի մասը նույնությամբ կամ հոմանիշով է արտահայտվել թարգմանություններում, իսկ մյուսները Խերանյանը թարգմանել է ամբողջական արտահայտությամբ, Գևորգյանը՝ պատկեր-արտահայտությամբ: Հեղինակի բառաստեղծման հնարքները օրինակների մեծ մասում Խերանյանը պահել է փորձելով մոտ մնալ բնագրին, և միայն առանձին դեպքերում են հանդիպում այլակերպ թարգմանություններ: Գևորգյանը բանաստեղծական չափը պահելու նպատակով նախընտրել է ընդհանուր իմաստը և բառերի մեծ մասը թարգմանել հոմանիշով կամ նոր բառերի հավելումով:

Անուշ Ապրեսյան – Նորաբանությունները Գրիգոր Նարեկացու «Մատեան ողբերգութեան» երկում և աշխարհաբար թարգմանություններում

Հոդվածում մանրամասն քննության են առնվում այն նորաբանությունների թարգմանությունները, որոնք Գրիգոր Նարեկացին գործածել է իր «Մատեան ողբերգութեան» երկում: Մկրտիչ Խերանյանի և Վազգեն Գևորգյանի թարգմանությունների օրինակով փորձ է արվում ուսումնասիրել՝ ինչպես են թարգմանիչներն ընկալել և ժամանակակից հայերենով մեկնաբանել ու վերարտադրել միջնադարյան ստեղծագործության նորաբանությունները, ինչ խնդիրներ են դրանք դրել թարգմանչի առջև, և դրանց լուծման ինչպիսի մեթոդներ ու եղանակներ են ընտրվել: Հաճախ նորաբանությունների իմաստից է կախված ամբողջ հատվածի բովանդակությունը. նշանակում է՝ դրանց ճիշտ թարգմանությունը կարևոր է ոչ միայն բնագիրը գեղագիտորեն արտահայտելու, այլև՝ բովանդակությունը փոխանցելու համար: Հոդվածում ուշադրություն է դարձվում նորաբանությունների թարգմանության համար շատ կարևոր համատեքստին, թարգմանվող երկի ստեղծման ժամանակաշրջանին, հեղինակի մտադրությանը, քանի որ դրանցից կախված տարբեր են լինում բառերի նշանակությունները: Անդրադարձ է կատարվում նաև բնագրի նորաբանությունների, դրանց տարատեսակ մեկնությունների ու թարգմանությունների փոխառնչությունների վերլուծությանը:

Ануш Апресян – Неологизмы в книге «Скорбные песнопения» Григора Нарекаци и в переводах на современный армянский язык

Ключевые слова – Григор Нарекаци, «Книга скорбных песнопений», лексика, неологизм, Мкртич Херанян, Вазген Геворкян, современный армянский язык, оригинал, интерпретация, контекст, проблемы перевода

В данной статье детально анализируются переводы неологизмов, которые Григор Нарекаци использует в своем произведении «Книга скорбных песнопений». На примере переводов Мкртича Хераняна и Вазгена Геворкяна предпринимается попытка изучить,

как переводчики воспринимают, интерпретируют и воспроизводят на современном армянском языке неологизмы средневекового произведения, с какими проблемами сталкиваются при переводе и какие используют методы для их решения. Часто содержание целого отрывка зависит от смысла неологизмов, а это означает, что их правильный перевод важен не только для эстетического восприятия оригинала, но и для понимания его содержания. В статье особое внимание уделяется контексту, времени создания переводимого произведения, замыслу автора, так как в зависимости от этих факторов неологизмы приобретают разные значения. Здесь же рассматривается взаимодействие неологизмов оригинального текста, их различных интерпретаций и переводов.

Anush Apresyan – *The Neologisms in the “Book of Lamentation” of Grigor Narekatsi and in Modern Armenian Translations*

Key words – Grigor Narekatsi, Book of Lamentation, vocabulary, neologism, Mkrtych Kheranyan, Vazgen Gevorgyan, Modern Armenian, original, interpretation, context, problems of the translation

This article analyzes in detail the translations of neologisms of Grigor Narekatsi used in his work Book of Lamentation. On the example of Mkrtych Kheranyan’s and Vazgen Gevorgyan’s translations an attempt is made to study how translators perceive, interpret and reproduce neologisms of the medieval work in Modern Armenian, what problems they encounter while translating the text and what solutions they offer. Often the content of the whole passage depends on the meaning of neologisms, which means that their correct translation is important not only for the aesthetic expression of the original, but also for the transmission of its content. Special attention is paid to the context, the time of creation of Narekatsi’s work, the author’s idea, since the words acquire different meanings depending on these factors. The article also examines the interaction of the neologisms of the original text and its various interpretations and translations.

Ներկայացվել է 25.03.2022

Գրախոսվել է 27.04.2022

Ընդունվել է տպագրության 24.06.2022

Անուշ Ապրեսյան – Մեսրոպ Մաշտոցի անվան հին ձեռագրերի գիտահետազոտական ինստիտուտ Մատենադարանի ավագ գիտաշխատող, բանասիրական գիտությունների թեկնածու (An-Apresian@mail.ru)